

PRZEDMOWA

Na książkę tę złożyło się wiele przemyśleń, kwerend, analiz i rozmów. Niewątpliwie najważniejszym impulsem do jej powstania było obronienie przeze mnie doktoratu w czerwcu 2016 roku w Instytucie Filozofii Uniwersytetu Warszawskiego – dysertacja doktorska stała się podstawą prezentowanej tutaj pracy.

Tytuł rozprawy doktorskiej różnił się od tytułu książki. Specjalistyczny język wymagany w dyskursie naukowym został złagodzony, tak aby publikacja była dostępna szerszemu gronu odbiorców, przy czym – jak myślę – nie stracił on nic z rzetelności opracowania naukowego i wciąż odpowiada jego standardom. Dlatego książka ta znajdzie czytelników zarówno wśród akademików specjalizujących się w podejmowanej tutaj problematyce, jak i wśród osób zainteresowanych współczesną kondycją demokracji na Zachodzie, a także aktualną sytuacją związaną z obecnością religii w państwach demokratycznych. Książka ta dostarczy zainteresowanym podstaw do lepszego rozumienia zachodzących współcześnie w świecie zachodnim procesów na styku religii i polityki.

Wydaje się, że temat obecności religii w nowoczesnym państwie demokratycznym, szczególnie w jego sferze publicznej, jest ważnym i aktualnym zagadnieniem, a wysiłki zmierzające do szczegółowego opracowania wybranych jego aspektów nie są dziś jedynie abstrakcyjnym teoretyzowaniem, ale ważkim głosem pozwalającym

uporządkować nieco dyskusje pełne napięć i emocji. Ponieważ temat ten budzi wiele kontrowersji oraz skłania do osobistych ocen, uznałam, że bardziej wartościowe dla pracy będzie niezajmowanie wyrazistego stanowiska w samym sporze czy jego poszczególnych odsłonach, ale jak najbardziej precyzyjna rekonstrukcja argumentacji. Dopiero taka analiza sporu może służyć wszystkim zainteresowanym, w tym także badaczom i publicystom, jako podstawa do rozsądnego – uwzględniającego konteksty i konsekwencje filozoficzne – formułowania własnych ocen dotyczących jego wybranych zagadnień.

Zmiana tytułu pracy zrodziła potrzebę wyjaśnienia, co rozumiem przez termin „nowoczesne państwo demokratyczne”. W politologii, filozofii polityki oraz pokrewnych dziedzinach humanistycznych znajdziemy wiele definicji państwa i państwa nowoczesnego, w tym także demokratycznego. W książce przyjmuję definicję państwa jako organizacji politycznej, której osią zainteresowania jest rządzenie społeczeństwem. Jest to organizacja posiadająca monopol terytorialny na stanowienie i wykonywanie prawa oraz na stosowanie przemocy w celu zdobycia środków na swoje finansowanie. Obejmuje działania, które mają zagwarantować bezpieczeństwo w granicach danego terytorium. Pełni funkcje prawodawczą, administracyjną oraz – w zależności od koncepcji – socjalną, kulturalną, gospodarczą i obejmującą aktywność międzynarodową. Nie wchodzę przy tym we współczesne dyskusje na temat etycznego znaczenia istnienia państwa, jego normatywnych cech lub zadań. Z kolei określenie „państwo nowoczesne” oznacza, że genezę tej organizacji politycznej oraz moc legitymującą jej władzę upatruje się powszechnie nie w działaniu siły wyższej – jak w koncepcjach teistycznej, teologicznej i patriarchalnej – lecz postrzega jako efekt umowy między ludźmi, tak zwanej umowy społecznej (w tym sensie Stany Zjednoczone są tak bardzo nie-

jednoznacznym przykładem państwa nowoczesnego). Natomiast określenie „demokratyczny” odsyła do politycznego reżimu państwa, to znaczy do sposobu rządzenia nim, metod i technik sprawowania władzy, w których źródłem panowania jest wola większości obywateli. Sprawują oni rządy bezpośrednio lub za pośrednictwem przedstawicieli, przy czym mam tu na myśli demokrację parlamentarną. Gwarancją istnienia takiej władzy jest konstytucja.

W prezentowanej pracy odnoszę się przede wszystkim do zachodniego kręgu kulturowego – moje badania obejmują głównie Stany Zjednoczone i Kanadę, to znaczy społeczeństwa wielokulturowe, imigranckie, które swą nowoczesną państwowość tworzyły w trakcie zajmowania terenów Ameryki Północnej. Nie odnoszę się do modeli państwowości obecnych w Europie ani tym bardziej w innych częściach świata. Podobnie, państwo nowoczesne jako konstrukt filozoficzny ujmuję, odwołując się zasadniczo do myślicieli kręgu amerykańskiego, którzy opisywali rodzenie się tam nowoczesnej demokracji, takich jak Alexis de Tocqueville. Nie przywołuję dorobku myślicieli z kręgu europejskiego, którzy kładli podwaliny pod nowoczesne państwo, jak na przykład Thomas Hobbes.

Wydaje się, że na rynku polskim, ale także zagranicznym, nie było do tej pory publikacji podejmującej całościowo zagadnienie religii w nowoczesnym ustroju demokratycznym z perspektywy polemiki liberałów i komunitarian, jednego z najbardziej znaczących konfliktów w dwudziestowiecznej filozofii politycznej. Praca ta stara się wypełnić lukę w dotychczasowych badaniach nad sporem oraz w analizach dotyczących znaczenia religii. Na realizację tego celu został przyznany przez Narodowe Centrum Nauki grant badawczy¹.

¹ Grant Preludium Narodowego Centrum Nauki, numer 2012/07/N/HS1/01550.

Analizując literaturę dostępną na rynku polskim i zagranicznym, można stwierdzić, że wprawdzie istnieją prace omawiające sam spór liberałów i komunitarian, jednak autorzy rozważają ten konflikt za pomocą innych niż religia kategorii badawczych, takich jak dystrybucja dóbr, sprawiedliwość w dobrze zarządzonym społeczeństwie czy wizja podmiotu. Prace te można podzielić na kilka grup. Do pierwszej zaliczają się pozycje, których autorzy sami są przedstawicielami jednej ze stron sporu. Spośród takich prac reprezentujących stronę liberalną warto wymienić *Anatomię anty-liberalizmu* Stephena Holmesa i *Communitarian Critics of Liberalism* Amy Gutmann, ze strony komunitarian zaś *Communitarianism and its Critics* Daniela Bella i *Assessing the Communitarian Critique of Liberalism* Allena Buchanana. Drugą grupę stanowią książki autorów zaangażowanych ideowo w spór i zajmujących się jego opracowaniem. Spośród tego typu prac na uwagę zasługują: *Nagie forum. Religia w amerykańskiej przestrzeni publicznej według Richarda Johna Neuhaus* Jarosława Głodka, *The Communitarian Challenge to Liberalism* pod redakcją Ellen Frankel Paul, Freda Millera oraz Jeffrey'a Paula, *Poszukiwanie wspólnot* Pawła Śpiewaka, *Jednostka czy wspólnota: spór liberałów z komunitarystami a „sprawa polska”* Andrzeja Szahaja oraz tego samego autora *Liberalizm, wspólnotowość, równość: eseje z filozofii polityki*. Z kolei do klasyki przeszła już praca Willa Kymlickiego *Współczesna filozofia polityczna*, autora zaangażowanego w spór, lecz rzetelnego obrazującego. Ostatnią, trzecią grupę tworzą pozycje, których autorzy starają się analizować spór bez wyraźnego opowiadania się po jego jednej lub drugiej stronie; mają one zazwyczaj charakter podręcznikowy, a samo rozważanie sporu jest raczej częścią większego zestawienia. Warto wspomnieć tu o opracowaniu znajdującym się w książce autorstwa Jacka Czaputowicza *Teorie stosunków międzynarodowych. Krytyka i systematyzacja*.

Mimo istnienia wszystkich tych publikacji nie jest łatwym zadaniem wskazanie takiej całościowej analizy sporu, która nie byłaby ideowo zaangażowana w konflikt i w sposób niestronniczy porządkowała pojawiające się w nim argumenty. Prezentowana praca podejmuje to zadanie.

Ponadto, w pracy tej proponuję spojrzeć na spór liberałów i komunitarian przez pryzmat kategorii religii, zakładając, że jest ona jednym z fundamentalnych dla niego zagadnień. Wydaje się, że brakowało opracowania analizującego spór za pomocą tej kategorii. Istnieją jedynie publikacje, w których koncepcję Johna Rawlsa, najważniejszego filozofa w tej polemice, odnosi się do religii. Należą do nich na przykład takie ostatnio wydane książki jak: *Rawls and Religion* pod redakcją Toma Baileya i Valentiny Gentile, *Rawls, Religion and the Ethics of Citizenship: Toward a Liberal Reconciliation* Jeffrey Michaela Cervanteza czy *Rawls on Religion in Public Debate* Dariusza Dańkowskiego. Wspomnieć należy również o pracy Tadeusza Buksińskiego *Publiczne sfery i religie*, podejmującej temat stosunku do religii w koncepcjach Rawlsa i Jürgena Habermasa, jednak tylko w odniesieniu do nowoczesnej sfery publicznej, a nie jak w niniejszej pracy – do struktur nowoczesnego państwa w całości (w tym do sfery publicznej).

Jakkolwiek książka ta ma charakter naukowy, z czym wiąże się jej rys specjalistyczny oraz swoisty rygor terminologiczny, prowadzi ona czytelnika również poza sam dyskurs sporu z dziedziny filozofii polityki ku bardziej generalnemu oglądowi współczesnego ustroju demokratycznego. Daje podstawy do samodzielnej oceny przeciwstawnych argumentacji dotyczących: zasady tolerancji w demokracji, zasady neutralności światopoglądowej państwa, zasady rozdziału Kościoła od państwa, źródeł legitymacji systemu władzy oraz źródeł motywacji obywateli do wypełniania procedur demokratycznych.

Książka ta nie powstałaby, gdyby nie wsparcie ze strony zarówno poszczególnych osób, jak i instytucji, które pomagały mi na różnych etapach jej przygotowywania.

Chciałabym podziękować Promotorce mojej rozprawy doktorskiej, prof. dr hab. Barbarze Markiewicz, kierownicze Zakładu Filozofii Polityki w Instytucie Filozofii Uniwersytetu Warszawskiego, która czuwała nad powstawaniem dysertacji. Podziękowania kieruję również do Recenzentów doktoratu, których uwagi przyczyniły się do podniesienia jakości mojej pracy – dr hab. Agnieszki Nogal z Zakładu Filozofii Polityki IF UW oraz dr. hab. Dariusza Dobrzańskiego z Instytutu Filozofii Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu, który podsunął pomysł jej publikacji. Chciałabym również podziękować wszystkim osobom, z którymi spotykałam się w obu ośrodkach w czasie przygotowywania rozprawy i dyskutowałam nad jej kształtem.

Nie mogę w tym miejscu nie wspomnieć o stypendium Calihan Academic Fellowship przyznanym mi przez Acton Institute for the Study of Religion and Liberty oraz pobycie badawczym na Catholic University of America w Waszyngtonie, gdzie spędziłam niezapomniane miesiące pracy i spotkałam wspinających ludzi. Doświadczenia te nie tylko dostarczyły mi nowych materiałów i przemyśleń, ale także były motywacją do dalszej pracy i przypomniały, jak ważny i aktualny jest podejmowany przeze mnie temat.

Pragnę także podziękować tym osobom, które zaraziły mnie pasją do filozofii, a później do filozofii polityki, zwłaszcza Pawłowi Kołodzińskiemu, nauczycielowi licealnemu oraz dr. Jaremiemu Jakubowskiemu z Instytutu Filozofii UAM, mojemu tutorowi w ramach studiów MISH. Największe podziękowania należą się moim przyjaciołom z okresu studiów za rozmowy, niezapomniane wyjazdy oraz

wspólne poszukiwania mądrości i prawdy, które przyczyniły się do rozwoju mojej pasji.

Praca ta nie ukazałaby się, gdyby nie wsparcie finansowe udzielone przez prorektora UW ds. badań naukowych i współpracy, prof. dr. hab. Alojzego Z. Nowaka, dziekana Wydziału Filozofii i Socjologii UW, prof. dr. hab. Mieszka Tałasiewicza, oraz władze Instytutu Filozofii UW, w tym zastępcę dyrektora ds. badań naukowych i współpracy z zagranicą, dr. hab. Joannę Golińską-Pilarek.

Ponadto, pragnę wyrazić wdzięczność redaktorkom tekstu, Marcie Konopińskiej, która jako pierwsza mierzyła się z meandrami stylistyki samego doktoratu, a także Annie Jaroszuk, która już na etapie prac wydawniczych skrupulatnie poprawiała pozostałe uchybienia językowe i bibliograficzne. Dziękuję także pracownikom Wydawnictw Uniwersytetu Warszawskiego, którzy sprawowali pieczę nad całym procesem wydawniczym.